

SUSRETI: Dr
Ivo Paić

ZBILJA IDEOLOGIJЕ I ŽIVOTA

U uslovima narasle složenosti društvenih sistema, našeg društva takođe, istraživanja i kritike mnogovrsnih ideoloških tvorevina pretpostavka je svesnog orijentisanja čoveka, naprednih pokreta i napretka društva. Može li govor ideologije odgovoriti izazovima globalnog naučnog i tehnološkog razvoja danas i u doglednoj budućnosti. To je povod da razgovaramo sa prof. dr Ivom Paićem, autorom nedavno izašle knjige »Proizvodnja ideologije« koja je izazvala pažnju naučne i druge javnosti.

U knjizi pišete o proizvodnji ideologije, o ideologiji i o praksi ideologije. Na čemu se zasniva takva podjela, kakvo je njeno značenje?

— Svaka se ljudska situacija u svim momentima proizvodnje života može promisliti u nešto ideološko: može se čitovati kao prepreka razvoju samosvijesti čovjeka i njegova svjesna slobodna djelovanja u zajednici. Metodici gledano: ne postoje područja u kojima ima ideoloških sadržaja i ona u kojima ih sadržaja uopće nema. Tri su vida i momenta proširanja ideološkog: proizvodnja ideologije — temeljni procesi onospoboljavanja svijesti; ideologija — oblikovana već onospoboljena svijest; te, praksa ideologije — djelovanje već onospoboljene svijesti (ideologije). To su, posve pojednostavljeno izgovorene, postavke knjige koja mi se sada pokazuje kao dobra predviđanja u mišljenju cjelovitije kritičke teorije ideološkog; teorija koja bi — uvažavajući novije filozofske vidove i dostige moderne znanosti, a oslobađajući i neke zapretne potencijale Marxove misli — obuhvatila naznačeni raspon ideološkog onospoboljavanja svijesti u danas sve složenijim sustavima društva.

● Kad ideologije postaju svjetonazori

Postoje dve krajnosti: jedna ideologiju vidi isključivo kao sredstvo zamagljivanja stvarnosti; druga u ideologiji vidi sredstvo progresivnih društvenih promjena. Ovakve izivre takva suprotna stanovišta?

— Naznačiti ću samo neke izvore. Jedan su izvor naslijeđeni pojmovi ideologije kao »lažne«, »krive« ili »iluzorne« svijesti. Ideologije što se po samozreci smatraju marksističkim, priruče ta svojstva drugim ideologijama. Vlastito stajalište izuzimaju iz opće odredbe ideologije, pa posužu za Marxovim razlikovanjem »negativne« i »pozitivne« odredbe ideologije: onu »pozitivnu« — istinsku i istinitu — pripisuju sebi. Gdje vladaju takva proizvoljna priraćivanja i legitimacijski zahtjevi po svaku cijenu, tu nema obrazlaganja tvrdnji; a kad uznapređuju procesi pojednostavlivanja i »pozitivnog« i »negativnog«, onda se prividno marksove postavke uvlače u misle i religijske sheme borbe dobra i zla. Marxovo se djelo opire proizvodnim tumačenjima. Marx misli i iskustva prepreke promjeni svijeta: kapital (nužni povijesni oblik rada) jest subjekt koji tendencijski

zaposjeda zbilju i čini je kapitalskom zbiljom. Gdje ima kapitala, ima i ideološkog. Dok misli u ephalnim razmjerima Marxu se klase pokazuju kao funkcije kapitala. Tu je pripremljen nerješiv problem *quasi* marksovskim legitimiranjima pojedinih ideologija. One se beziznimno pozivaju na radničku klasu, ne pitajući se da li su i same funkcija preobraženih kapitalskih snaga, kapitala koji odavno već nije ograničen na tzv. ekonomijsko područje. Zato te ideologije ne mogu ni osvijestiti povijesnu mjeru poticanja »civilizacijske uloge« kapitala i mjeru ograničavanja, prelamanja i prevladavanja njegovih izobličnih modernih izdanaka u »izgradnji socijalizma«. Na obilaznici tih pitanja i dalje će momentom trososti nekontrolirano rasti subjektiviranje političkog područja i sve rigidniji sustavi ideologije — dakle, svijesti onespoboljene za uvid u ono što povijesno jest; a potrebe i interesi radničke klase i dalje će biti u domeni tumačenja birokracije u granicama kodovnog sustava ideoloških postavki.

Tu je već i drugi izvor jednostranosti o kojima pitate: postojanost učvršćenih (nepovijesnih) ideoloških sustava. Oni nisu, kako se inače misli, tek sredstvo zamagljivanja zbilje ili progresivnih društvenih promjena. Oni su sami sebi jedina zbilja: ideologija, piše H. Kuhn, hoće nešto i u svjetlu toga što hoće ona čita šifre zbilje; njoj nije do toga da zbilju primjeri na vlastitim povijesnim mogućnostima, nego tome što vele postavke ideološkog sustava. Tako je unaprijed određeno što jest zbilja: polje upisivanja ideoloških postavki. (U protivnom, ne može se odgonetati značenje česte rečenice: »To je strano našoj zbilji«). Da bi ideologija bila živa, mora se oduzeti vladajućim momentima zbilje same. Kao sustavi radikalne volje i moći ideologije postaju svjetonazori. Zbiljski dijalog s drugim svjetonazorima nije moguć: dijalog podrazumijeva da se sudgovornici mijenjaju. Pretpostavka dijaloga jest sumnja i u istinu vlastitih postavki. Ideologija i takva sumnja ne idu zajedno. Zato iz perspektive jedne ideologije nema rivalskih ideologija: postoje samo njoj suprotne, »natražnjačke« ideologije.

Treći izvor su kompleksni sustavi društva u vidokrugom njima obuhvaćene »pučke svijesti«.

Neprične mnoge sveze sustava što nisu izgrađeni po mjeri čovjeka, te »funkcioniranje« sustava — baš sustavno, sa svih strana, onespoboljavaju čovjeka čak za napor zaobijavljanja samosvjesna stajališta. Iz opne u »pučku svijest« zatvorena čovjeka, umražuju se i prividi o postojećim ideologijama koje (svojom praksom) proizvode priče o tome što one doista jesu.

U sjecištu spomenutih izvora (i onih što ovdje nisu spomenuti), zamagljivanje zbilje i progresivne društvene promjene, pojmovi su koji jedva da nešto kažu o zbilji i napretku.

● Ne postoji vlastiti sudgovornik

Ti izvori verovatno postoje i u prostoru našega društva?

— Ideološki sustav i njegovi subjekti teško izlaze iz okvira onespoboljenosti vlastitim tvorevinama nastalim za potrebe upravljanja (i idejnog vođenja) relativno jednostavnim sistemom kakav je postojao prije tri desetljeća. Ne uspijevaju provesti neopodne redukcije kompleksnosti današnjeg sustava na njegove nosive dijelove, sveze i funkcije. O tome posredno svjedoči već nezadrživa lakocna pisanja opširnih zaključaka na najvišim razinama i jednako tako opširne Platforme za 13. kongres SKJ: da o svemu što čini sustav proizvodnje života treba nešto reći, dokaz je neprilike mišljenja koje se nije domoglo odrednica strategijskog djelovanja. Tome se može dojetnuti: sve ovisi o odnosu snaga! Međutim, ako se svi bitni odnosi uspostavljaju kao odnosi snaga između radničke klase i njenih

predstavnik i između rukovodstava »međusobno, onda se mora zaključiti da se nisu učinili ni početni koraci stvaranja argumentacijske zajednice. U nas je na djelu pravo pustošenje svijeta svakodnevnog života: on je »koloniziran« moćima osamostaljenih medija politike, države, paradržavnih organa, »kulture«; čovjek je i iznutra napadnut: njegova je svijest pod izravnim pritiskom materijalne iznudice. Izručen je i različitim ideološkim profilacijama koje traže baš takva onespoboljena čovjeka.

Svakodnevni život postaje možda odlučujuće popršte poraza i pobjede čovjeka, te specijalističke politike — za duže, teško dogledno vrijeme. Na tom poprštu jedva da je SK nazočan. Priješnjim ekonomskim »aspektom« krize Saveza komunista postaje nevjest ekonomist, onespoboljan za dekodiranje jedne osjetljivosti i jednoga jezika što nastaju u svakodnevici. I obratno: jezik Saveza komunista perspektivno postaje nerazgovjetan svijetu svakodnevnog života. Da bi Savez komunista (posve empirijski nazočan SK) i sam izašao iz nepravila u kojima djelomice postaje vlastiti sudgovornik, da bi razbio ljusku jedne ideosfere u kojoj se istina verificira samo u njenom kodovnom sustavu — morat će biti temeljito propitana ta ideosfera koja mnogima još proizvodi pričin djelotvornosti ideološke riječi. Urganjen je to zahtjev. U njegovoj provedbi mora se držati na umu cijela fronta izbornih teškova sustale revolucije i povijesno djelatnih postavki vodilja mišljenja i djelovanja; kao što će se morati, konačno, izboriti za regulativne i argumentirane komunikacije (društvenosti) neprevodivim postavkama. Treba nam, dakle, jedan osjetan suvisak mišljenja, suvisak što ga ideologija neće usisati i ponisti u njegovoj djelotvornosti.

● Ideološki apriorizam

U knjizi spominjete sankcionisani »marksistički« nacrt budućnosti koji — kao sastavni deo osamostaljene ideosfere — postaje ideološka konstrukcija par excellencije. Kakav je to marksizam? Ima li ga u nas?

— Ideosfera je samostalan govor ideologije. To je govor koji se sam drži i u vlastitim granicama verificira, govor koji želi zaposjesti cjelinu prostora govora. Takvu modelu se primiču ideološke tvorevine u nekim zemljama »realnog socijalizma« (u nekim su pak temeljito poljuljane, Poljska). Ideosfera etatiškog ustrojstva socijalizma — gledana kao modelski primjer — jest apsolutistički sustav: ona želi cijeloga čovjeka (što na primjer, kapitalu liberalnog razdoblja nije trebalo jer se autonomno reproducirao). Raščlanjeno: ona hoće biti upravljanje svim stranama materijalnog, političkog i duhovnog života čovjeka. Sve što se tome otimlje i što ne može biti usisano u ideosferu (te tako smireno i poništeno u njegovoj navlaštenosti) smatra se nećim suprotnim, protivnim, protivničkim. Marksizam tu postaje sastavna ideosfera: u njoj, on opstoji u stjecanju sa znanosti koja daje ideosferi legitimaciju objektivnosti, s quasi filozofijom koja joj pribavlja legitimaciju umnosti, a marksizam (kao znanstvena ideologija) daje unaprijed dokaznost nećemu što bi istom trebalo dokazivati. Umnost, objektivnost i apriorizam ideologije — tri su fetiša i tri velike moći našega vremena. Sabrane u ideosferi one su legitimacijsko sredstvo volje i moći upravljača (poljedica, kolektivna, grupe — ovdje je svjedočno) koji nastoji se uspostaviti kao kibernetna.

● Tko donosi odluke

U nas ne postoji takav apsolutistički sustav, niti tako razvijen sustav ideoloških aparata

(države i partije), koji bi u svakoj točki mogao autoritativno i besprizvano odlučivati o deduktivni postavki ideosfere u svakoj točki života. U nas, međutim, postoji osebnujna ideosfera kao pervertirani i funkcionalizirani oblik programatskih i drugih povijesno djelatnih postavki Saveza komunista. Taj kodovni sustav manje obvezuje na određena djelovanja, više je ritual spozarumijevanja među nosiocima ovlasti na različitim razinama društvene organizacije; jedan prazan govor u kome sudgovornici pretetno govore isto, a (prešutno) se podrazumijeva da misle različito i oprečno. To je prividno politički govor! Goovor politike tek treba rehabilitirati — jer je izvorno vezan za stvaranje zajednice i jer se intersubjektivnost u njemu konstituira kao slobodna komunikacija u kojoj se stalno rekonstruiraju svrhe djelovanja. Goovor o kojem je riječ ima status zanovitosti, pa se raščlanjuje na razne niže razine upravljanja, i dijelom »strukture« SK. Raščlanjen i prunjet u druge oblasti života (a dalje komuničkijski kod), on postaje bitno nedjelotvoran. Tako na primjer: u programima marksiizma nastaju nategnuti spojevi marksiizma II i III internacionale i općih, za ritualne situacije podobnih, ideoloških tvrdnji, o samoupravljanju, radničkoj klasi i dr.

Dva su bitna činioca razbijanje ideosfere: zbiljsko znanje i revolucionarno djelovanje. U ovom oskudnom vremenu oba su teško probijaju. No, da je tome tako — bar što se prvoga činioca tiče — moglo bi se možda pokazati na primjerima dugoročnog planiranja (do 2000. godine) i programima razvoja znanosti. Teret golimih dugova razložno pritische svijest planera. Ali, je tu na djelu vjerovatno i prevlast pojmovlja krize koji sužavaju obzor mišljenja i onaj potvrdni suvisak mišljenja o tome kako osloboditi jedine neisprive potencijale: ljudsku pamet. Programi istraživačkog rada i razvoja znanosti (koje sam imao prilike vidjeti) ispravno slijede potrebu okreta ka fundamentalnim istraživanjima i razvoju izvorno primjenjivih znanstvenih postignuća. O jedinstvu znanosti, tu jedva da je nešto rećeno. O strategijskim istraživanjima (u kojima bi filozofija i društvene znanosti iskusale snagu svojih postavki) nema ni spomena. Kao da vladat prešutno, ideološko, uvjerenje da je sve u redu s konstitutivnim pojmovima strategije razvoja zajednice, kao da vladat ideološko uvjerenje da politika svagda vladat i nacrtom budućnosti, pa bi joj znanost govornila o nećemu već dobro poznatom i znatom u svim dimenzijama; kao da se mogu i izvesti — inače za suvremeno življenje — neizbježni rekonstruktivni zahvati u svijet ideja bez sudjelja znanosti.

Kritika ideosfere podrazumeva i nekakav prag racionalnosti ispod kojega se na može savremeno živeti. Kako odrediti taj prag?

— U svemu se, dakako, moramo osloniti — kako se to veli — na vlastite snage. Ali što to znači? Svakako da ono što je u modernom svijetu postalo nedvojbjenom snagom ljudskog, ne samo znanstvenog, uma postane momentom vlastite nam snage. Svima višekratno spominjanim okolnostima (»subjektivnosti« i »objektivnosti« koje nam eto »ne idu na rukus«, trebalo bi dojetnuti: tvaranje takvog potporinja naše snage mora ići za samokritikom u kojoj bi se nesmiljeno objelodanile naše provincijalne fetište. Oni su uzeli maha postavši geslom svijesti okrenute »istarim dobrim vremenima« (za koga?), a ne raskitnuto srazu naše vlastitosti i nezaustavljivo rastuće znanstvenotehničke civilizacije — koja nipošto nije per definitionem nehumana; već takve odluke i hrabrosti koju spustavaju i lokalni politički kraljici — kritika jedne ideosfere najčešće ide s konstrukcijom druge, drugih ideosfera.